

Аналітичний звіт

Бердянське мистецтво як засіб спротиву:

роль громадського сектору, університетів
та місцевого самоврядування в підтримці
митців, які пережили окупацію

Дослідницька робота виконана в рамках конкурсу ІСАР Єднання
«Як громадський сектор наближує перемогу. ДОСЛІДЖУЄМО»

Сергій Ковачов

Над звітом також працювали:
Яна Сичікова, Ганна Лопатіна, Наталя Цибуляк, Анастасія Попова

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Ковачов Сергій

Аналітичний звіт «Бердянське мистецтво як засіб спротиву: роль громадського сектору, університетів та місцевого самоврядування в підтримці митців, які пережили окупацію»

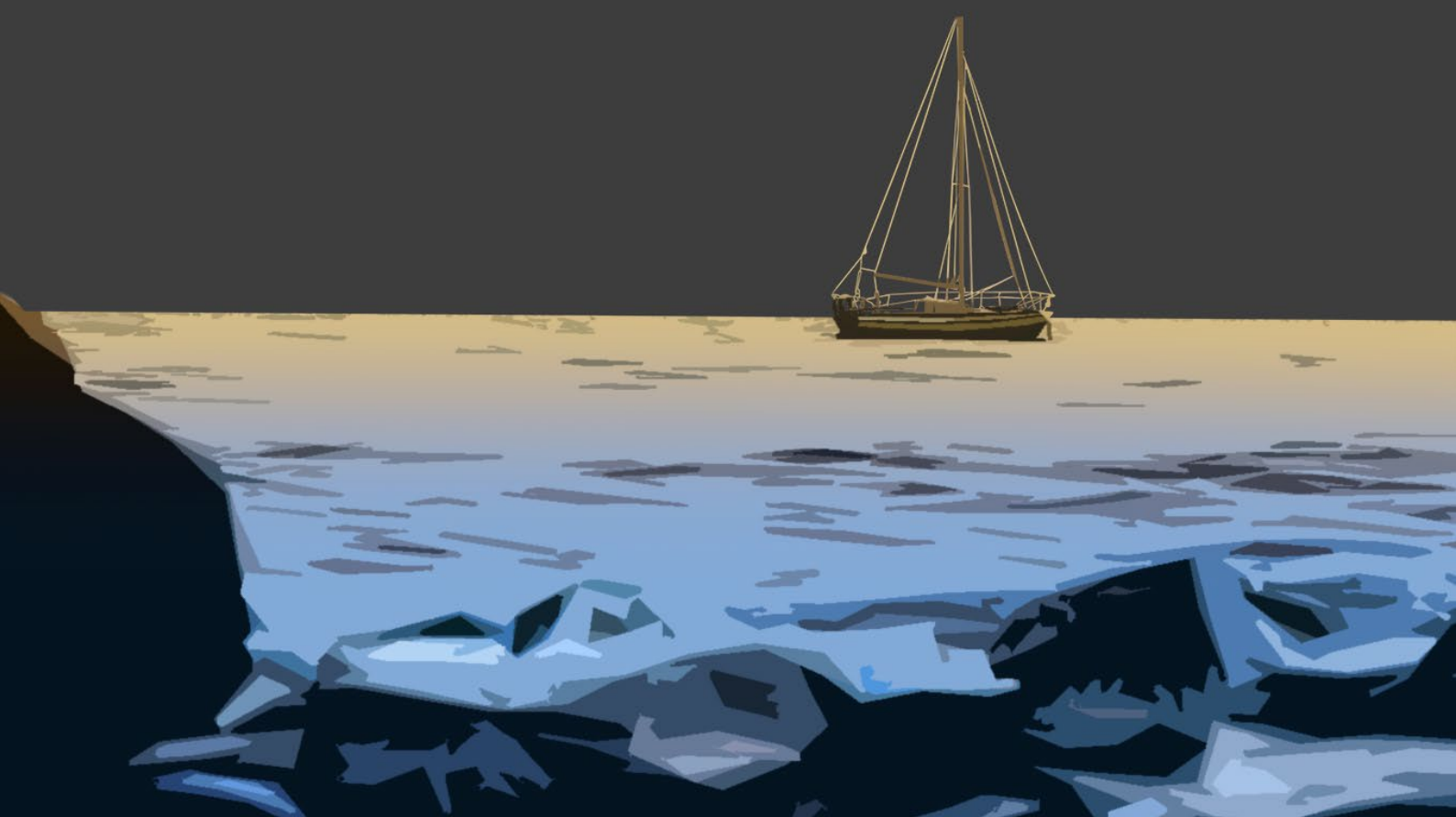
Дослідження виконано в рамках конкурсу ІСАР Єднання "Як громадський сектор наближує перемогу. ДОСЛІДЖУЄМО".

Цей звіт досліджує вплив війни на митців та культурних менеджерів Бердянська, які пережили окупацію. Основні завдання включали аналіз творчості цих осіб, проведення інтерв'ю для збору особистих історій, вивчення рівня професійного вигорання, та опитування представників громадського сектору, університетів, та місцевого самоврядування про роль мистецтва під час війни. На основі зібраних даних був розроблений набір рекомендацій для підтримки митців, які пережили окупацію, та їх подальшого розвитку. Цей звіт буде корисним для дослідників у сфері мистецтва та культури, політичних аналітиків, представників громадського сектору та університетів, а також для органів місцевого самоврядування, які прагнуть підтримувати митців у часи кризи та війни.

ЗМІСТ

Вступ	4ст.
Методологія дослідження	6ст.
Документальний аналіз	9ст.
Бердянське мистецтво як засіб спротиву	16ст.
Дослідження професійного вигорання митців і культурних менеджерів під час війни	32ст.
Роль мистецтва під час війни і способи підтримки митців	35ст.
Рекомендації щодо підтримки та розвитку митців, які пережили окупацію	43ст.
Висновки	50ст.

Вступ

Ескалація війни у 2022 році і окупація значної частини території України не лише ознаменувала зміну геополітичного ландшафту, але й спричинила низку зривів, які суттєво вплинули на культурний сектор країни.

У цьому дослідженні ми намагаємося показати, якими були життя і робота митців та культурних діячів в окупованому місті Бердянськ та після виїзду з окупованих територій, намагаючись через це розкрити загальну картину творчих викликів

Мета: дослідження впливу військової окупації на творчість митців Бердянщини, їх роль у визвольному русі, а також визначенні ролі громадського сектору, університетів та органів місцевого самоврядування в підтримці цих митців.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі задачі:

- 1 Провести аналіз наявних наукових джерел про мистецтво України під час війни.

- 2 Провести серію інтерв'ю з митцями Бердянщини, зібрати інформацію про їхні особисті досвіди, виклики під час окупації, способи виживання та продовження творчої діяльності.

- 3 Проаналізувати рівень професійного вигорання серед досліджуваних митців.

- 4 Провести опитування серед представників громадського сектору, університетів та місцевого самоврядування, щоб з'ясувати їхню думку про роль мистецтва під час війни і про способи підтримки митців у цей період.

- 5 На основі отриманих даних розробити набір рекомендацій для різних зацікавлених сторін щодо підтримки митців, які пережили окупацію, та їхнього подальшого розвитку.

Методологія дослідження

У рамках дослідження було застосовано комплексний підхід, який включав як кількісні, так і якісні методи дослідження. Це забезпечило глибоке та всебічне розуміння тематики.

Документальний аналіз

У цьому дослідженні документальний аналіз використовувався як основний метод збору даних для ретроспективного вивчення наукових публікацій, пов'язаних з українським мистецтвом в період активної війни. Для аналізу були відібрані наукові статті за визначеними критеріями, зокрема релевантністю теми та авторитетністю джерел.

Глибинні інтерв'ю

У цьому дослідженні використовується підхід якісного дослідження, використовуючи напівструктуровані інтерв'ю як основний метод збору даних. Суть цього дослідження зосереджена навколо наративів 10 митців та культурних менеджерів, які проживали в місті Бердянськ перед початком війни. Інтерв'ю проводилися протягом вересня 2023 року .

Ми навмисно шукали різноманітне коло учасників, охоплюючи людей з різних етапів їхнього мистецького шляху, від початківців до досвідчених професіоналів.

Інтерв'ю було детально транскрибовано і піддано тематичному аналізу, який включав ітеративне кодування даних для виявлення ключових тем. Учасники дослідження отримали форми інформованої згоди, в яких було пояснено мету дослідження та добровільність їх участі, а також було запевнено їх у можливості відмовитися від участі без наслідків.

Огляд соціальних медіа

У дослідженні ми проаналізували, як українські митці використовували соціальні медіа, зокрема Facebook та Instagram, для висловлення своїх переживань, взаємодії з громадськістю та

отримання підтримки під час війни. Метою аналізу було визначення ключових тем і стратегій комунікації митців.

Семіотичний аналіз творів мистецтва

У рамках нашого дослідження ми провели семіотичний аналіз обраних творів мистецтва, що дозволив нам зрозуміти, як війна вплинула на творчі процеси та вирази митців Бердянщини. Метою цього аналізу було вивчення символів та знаків, використаних у творах мистецтва, щоб виявити, як війна впливає на творчість митців. Для аналізу ми обрали твори вибраних поетів з числа тих, хто брав участь в наших інтерв'ю.

Онлайн-опитування

У дослідженні ми провели онлайн-опитування, метою якого було вивчення думок різних сегментів суспільства про роль мистецтва під час війни і способи підтримки митців. Ми опитали представників громадського сектору, університетів та місцевого самоврядування у регіоні Бердянщини, використовуючи Google Forms. Опитування містило як закриті, так і відкриті питання для збору кількісних та якісних даних.

Дослідження професійного вигорання митців та культурних менеджерів

Ми дослідили професійне вигорання серед митців та культурних менеджерів, використовуючи стандартизовану методику Маслач для вимірювання вигорання.

Розробка рекомендацій: підтримка та розвиток митців, які пережили окупацію

На основі зібраних та проаналізованих даних, нашою метою було розробити набір рекомендацій для різних зацікавлених сторін, включаючи громадські організації, університети, та органи місцевого самоврядування.

Документальний аналіз

Документальний аналіз наукових робіт є ключовим для розуміння впливу військового конфлікту на мистецтво та культурну спадщину.

Christodoulou, S. (2023). Saving heritage in war zones: The case study of Ukraine. Sustainable Growth Strategies for Entrepreneurial Venture Tourism and Regional Development, 152–162.

Christodoulou звертає увагу на сім об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні та акцентує на необхідності дотримання міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції, для запобігання завданню шкоди культурній спадщині.

Kim, S.-Y., Lee, J.S., & Choi, H. (2023). The Effects of Art Therapy on Anxiety and Distress for Korean–Ukrainian Refugee: Quasi-Experimental Design Study. Healthcare (Switzerland), 11(4), 466.

Дослідження, проведене Kim, Lee та Choi, зосереджується на важливому аспекті психічного здоров'я українських біженців, які перебувають у Республіці Корея під час повномасштабної війни в Україні (Kim, 2023). Це дослідження вивчає вплив арт-терапії на тривогу та суб'єктивний стрес у віковій групі від 13 до 68 років. Результати показали статистично значущу ефективність арт-терапевтичного втручання в групі втручання.

Müller, M.G., & Christ, K. (2023). Empathic reactions to press photographs from the War in Ukraine: A Q-sort study. Frontiers in Political Science, 4, 1042326.

У дослідженні Müller та Christ (2023) аналізуються фотографії преси з перших 6 тижнів російської війни в Україні, з метою зрозуміти емпатичні реакції інтернет-аудиторії. Це емпіричне дослідження висвітлює зв'язки між візуальними мотивами та емпатичними відгуками.

Meneses-Tello, F. (2023). Biblioclasty and libricide: social and political crimes against information and knowledge. Ibersid, 17(1), 13–32.

Дослідження Meneses-Tello (2023) привносить важливу перспективу щодо взаємозв'язку між знищенням книг та культурним затемненням. Ця стаття допомагає розуміти більш глибокі культурні та соціальні аспекти цензури в умовах війни в Україні.

Автор розглядає "biblioclasy" як не просто фізичне знищення книг і бібліотек, але й як акт войовничої цензури, що передуює знищенню знань та інформації. В контексті російсько-української війни, акти бібліоборства чи лібрициду можна вважати спробою знищити не лише фізичні книги але й історію та культурну спадщину України.

Andrade, P. (2022). On Ukraine Digital Arts, for an Augmented Digital Art Pedia as an Expression of Culture Wars. In 2022 Third International Conference on Digital Creation in Arts, Media and Technology (ARTeFACTo). IEEE.

<https://doi.org/10.1109/artefacto57448.2022.10061254>

Pedro Andrade висвітлює зв'язок між цифровими мистецтвами та військовим конфліктом в Україні з 2014 року. Основна увага приділяється використанню цифрових мистецтв як форми культурного та політичного опору. Використано підхід інтердисциплінарної соціології та гібридного дискурсивного Аналізу (HAD) для аналізу зв'язків між цифровим мистецтвом та культурними війнами.

Biedarieva S. (2022). Art Communities at Risk: On Ukraine. October; (179): 137–149.

https://doi.org/10.1162/octo_a_00452

Ця стаття Svitlana Biedarieva аналізує вплив війни Росії проти України на українське мистецтво. Основна увага приділена інтерв'ю з п'ятьма українськими художниками - Alevtina Kakhidze, Maria Kulikovska, Lia Dostlieva, Andrii Dostliev, та Piotr Armianovski.

Художники діляться своїм досвідом переміщення та міграції після анексії Криму та окупації частин Донбасу в 2014 році, а також своїми передчуттями повномасштабного російського вторгнення.

Bilińska, J. (2022). Anima Art for Peace from Kharkiv, the City of Freedom. Critical Stages, 2022(25).

Julia Bilińska у своїй статті розглядає проект "Anima Art for Peace", який був створений під час війни в Україні студентами та викладачами кафедри анімаційного театру, акторської майстерності та режисури Харківського національного університету мистецтв імені Котляревського. Автор аналізує цей проект і театр в Україні, розглядаючи їх на перетині сучасності та минулого. Вона розмірковує про величну історію харківського театру, його авангардні експерименти та розвиток сучасного лялькового театру.

Doroshenko, A. (2023). The Khanenko Museum as Noble Double-wounded. Museum and Society, 21(2), 24–27.

<https://doi.org/10.29311/mas.v21i2.4301>

У своїй статті, Doroshenko (2023) досліджує унікальну ситуацію Музею Ханенко, розташованого в Україні, який відчув подвійний удар внаслідок війни. Стаття підкреслює, як музей не лише зіткнувся з фізичними пошкодженнями від війни, але й з культурними та історичними викликами.

Galatska, V., Filipenko, V., Mamchych, I., Dashko, N., & Nechyporenko, S. (2022). Conceptual View of the World and Means of Its Media Interpretation in Modern Theatrical Journalism of Ukraine. Studies in Media and Communication, 10(3), 84.

<https://doi.org/10.11114/smc.v10i3.5837>

Автори аналізують, як сучасний театральний журналізм в Україні інтерпретує концептуальне бачення світу в умовах війни. Дослідження розкриває взаємозв'язок між театральним

мистецтвом, медійною інтерпретацією та суспільними цінностями в часи військової напруги.

Gurieva, N., & Espino, V. M. R. (2022). The Artistic Narrative in Times of War: NENKA project of Ukrainian Visual Artists. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 14(4).

<https://doi.org/10.21659/rupkatha.v14n4.08>

Автори досліджують проект "NENKA" українських візуальних художників, як вираз емоційного напруження та відображення воєнних реалій через мистецтво. Стаття висвітлює, як у періоди соціальних криз мистецтво стає не тільки вразливим елементом, але й потужним каталізатором творчих процесів та засобом критичного погляду на сучасну ситуацію.

Khoma, N., & Vdovychyn, I. (2022). Anti-war Actionism in the Urbanized Space: A Postmodern Approach to Asserting the Value of Peace. Studia Regionalne i Lokalne, 2022(4), 49–63.

<https://doi.org/10.7366/1509499549005>

У цьому дослідженні автори фокусуються на ролі акціонізму як засобу миротворчості у міському просторі. Вони аналізують різні техніки акціонізму, такі як перформанс, арт-інсталяція, флешмоб та оцінюють їх ефективність.

Martynyuk, O. (2022). Gardens of Tolerance: Ukrainian Women Artists Reflect the War in the Donbas. East/West: Journal of Ukrainian Studies, 9(1), 139–176.

<https://doi.org/10.21226/ewjus631>

Martynyuk розглядає творчість українських жінок-художниць, які через свої картини та інсталяції відображають травми війни. Їхні твори, часто зосереджені на екстремальних обставинах, виражають толерантність як у сенсі витривалості, так і у співіснуванні.

Radomska, V., & Ponkalo, S. (2023). Reflections on War in Creative Context of Design Education in Ukraine. *Journal of Education Culture and Society*, 14(1), 551–567.

<https://doi.org/10.15503/jecs2023.1.551.567>

Дослідження Radomska та Ponkalo зосереджується на аналізі змін у українському арт-дизайнерському та освітньому дискурсі в контексті війни в Україні в 2022–2023 роках. Автори розглядають, як воєнні дії впливають на пріоритети та формальні аспекти дизайну в студентських роботах, що відображають креативний потенціал студентів у складних соціально-політичних умовах.

Zhurunova, T. (2023). Exhibition Projects of the Vinnytsya Regional Museum during the Critical Phase of Russia's War in Ukraine. *Museum and Society*, 21(2), 40–43.

<https://doi.org/10.29311/mas.v21i2.4315>

Zhurunova висвітлює виставкову діяльність Вінницького обласного музею під час першого року повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Стаття описує умови роботи музею, який змушений був закрити свою основну експозицію, при цьому зіткнувшись з притоком біженців з південних регіонів України та значними проблемами безпеки персоналу, відвідувачів та мистецьких об'єктів.

Suchikova, Y., & Kovachov, S. (2023). Rethinking the Goals and Values of Nanoart During the War: an Artists' Statement. *NanoEthics*, 17(2).

<https://doi.org/10.1007/s11569-023-00447-0>

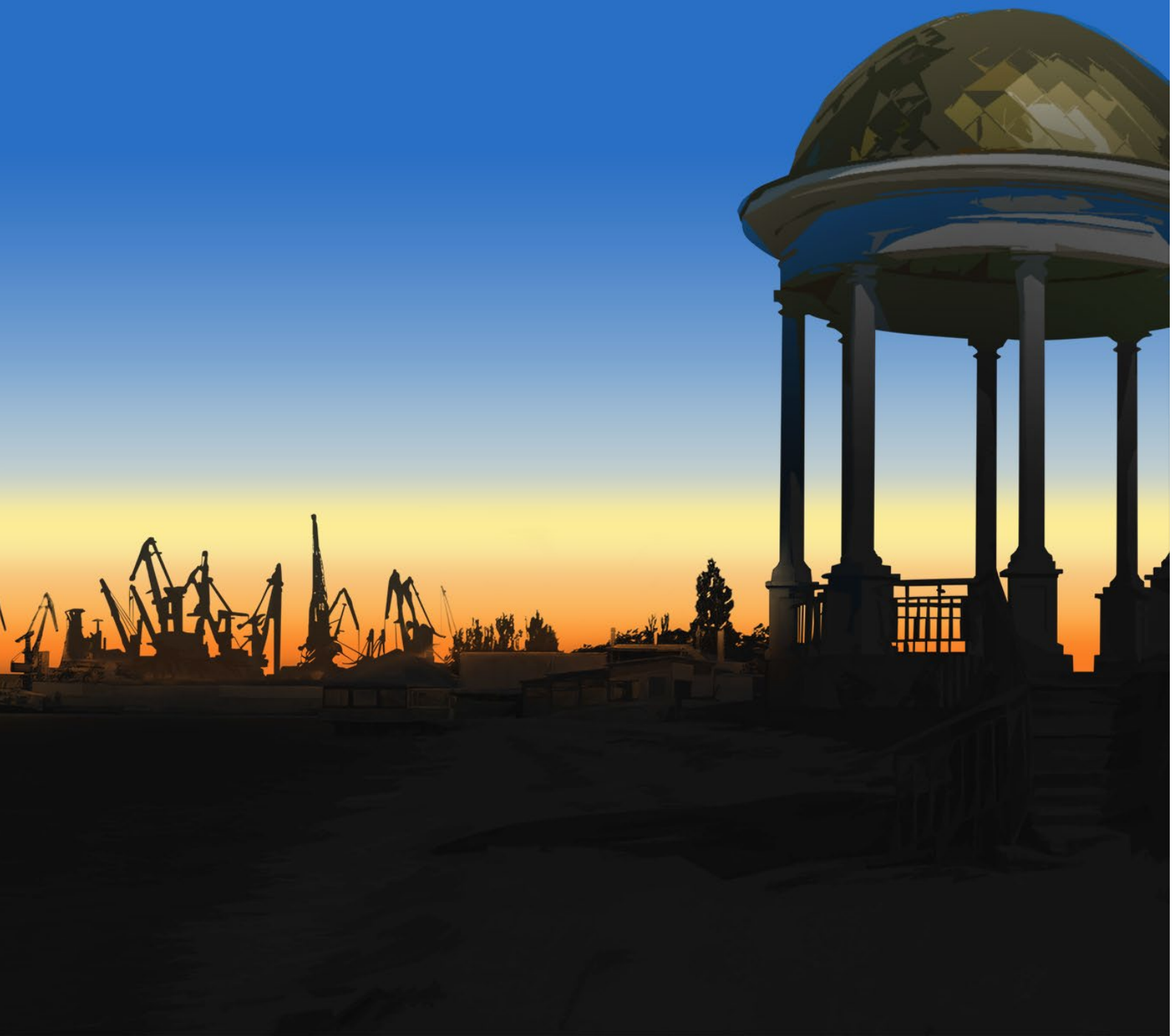

Автори Suchikova та Kovachov аналізують умови розвитку та тенденції в українському науковому мистецтві під час триваючої війни з Російською Федерацією. Вони розкривають, як змінюються акценти, цінності та цілі наукового мистецтва під час військового стану, звертаючи увагу на виклики та труднощі, з якими стикаються українські митці та дослідники, що опинилися на окупованих територіях.

На основі аналізу представлених наукових статей можна визначити кілька ключових трендів та узагальнень у сфері мистецтва під час війни в Україні:

1. Роль мистецтва як свідка та інтерпретатора війни:
Мистецтво служить не лише як засіб візуального відображення подій, але й як платформа для більш глибокого розуміння впливу війни на суспільство та індивідів.
2. Трансформація цінностей та цілей мистецтва:
Під впливом війни відбувається переосмислення цінностей та цілей мистецтва, що відображає зміну соціального та культурного контексту.
3. Еволюція мистецьких форм та технік: Війна спонукає до розвитку нових форм та технік у мистецтві, включаючи цифрове мистецтво та інноваційні підходи до традиційних жанрів.
4. Мистецтво як засіб психологічної підтримки та терапії:
Військові дії акцентують роль мистецтва як засобу психологічної підтримки, допомагаючи людям впоратися з травмами війни.
5. Мистецтво як символ спротиву та вираження ідентичності:
Мистецтво стає формою спротиву окупації та способом збереження культурної ідентичності в умовах війни.

Бердянське мистецтво як засіб спротиву

Портрет респондентів

Віталіна Ганзіна

Директорка Бердянської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2, вчителька початкових класів, волонтерка, громадська діячка та мисткиня-письменниця з українською душою

Ксенія Клейнос

Громадська діячка, засновниця ГО «Час є», креативного простору «Антикафе» - осередку для особистісного та творчого розвитку мешканців міста Бердянськ та його гостей

Наталія Гумен (Поплавська)

Поетеса, вчителька, до окупації - ведуча телевізійного проєкту «Мовна хвилинка» на бердянському телебаченні

Олена Мартиненко

Кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри теорії та методики навчання мистецьких дисциплін факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв, заслужена працівниця культури України

Юлія Тараненко

Кандидатка педагогічних наук та доцентка, займає значне місце у сфері мистецької освіти та хореографії в Україні. Вона очолює Асоціацію випускників-хореографів Бердянського державного педагогічного університету та працює педагогом-хореографом у Народному ансамблі естрадного танцю «МарЛен».

Олег Балабан

Директор Центр дитячо-юнацької творчості імені Євгенії Руднєвої з 2017 року, представник культурного менеджменту окупованого Бердянська

Катерина Шальнєва

Молода мисткиня та студентка Київського національного університету культури і мистецтв, де вона навчається на графічного дизайнера. Катерина завжди прагнула малювати, розвиваючи свої навички в різноманітних сферах, включаючи діджитал живопис, лєтеринг, анімацію та графічний дизайн

Марія Ревіна

13-річна талановита дівчина з Бердянська, вже сім років займається бальними танцями і є учасницею численних Всеукраїнських конкурсів. Крім танців, Марія захоплюється малюванням і навчається у художній школі. Марія відправляє свої малюнки українським військовим як форму підтримки, виражаючи свої почуття та сподівання через мистецтво

Анастасія Панова

Молода вчителька початкових класів Нової української школи, через війну опинилася закордоном. Вона також є мисткинею-самоучкою, яка почала малювати чотири роки тому. До війни її творчість була пов'язана із зображенням міфічних істот, які служили їй засобом вираження емоцій

Віра Кустря

Десятирічна талановита художниця, є яскравим прикладом творчої дитини України. До початку війни вона чотири роки займалася малюванням і вже мала на своєму рахунку ряд творчих перемог та здобутків, включаючи перемогу у Всеукраїнському конкурсі учнівської творчості "Об'єднаємося ж, брати мої"

Життя під час окупації: щоденний досвід і виклики

У ширшому контексті окупації колись жваві міста, здавалося, поглинула повсюдна тиша. Тиша, яка була водночас свідченням дії репресивних сил і мовчазною формою опору, оскільки художники глибше заглиблювалися у свої думки, перетворюючи особисті тривоги та прагнення на потужні витвори мистецтва. Отже, цей досвід перетворився на складну взаємодію між гнітючою реальністю та стійким духом художнього вираження. Під час окупації повсякденне життя респондентів коливалося між сплесками творчості та тривалими періодами придушеної свободи.

Як розповіла Катерина Шальнева, життя в окупованому Бердянську перетворилося на ментальний «вірус»:

“

«Україна – це ін'єкція свободи, але людина під окупацією ніби падає в прірву. Окупація - це вірус, який руйнує ваш розум, хвороба, яку можна вилікувати, лише переїхавши на контрольовану територію. Я дуже хочу донести до людства, що таке окупація. Це жити, як у неволі, без можливості втечі» (Катерина Шальнева)

Перед обличчям труднощів людський дух знаходить способи адаптуватися та вистояти. Еволюціонуюче полотно Анастасії Панової стало мовчазним свідком похмурих обставин, змінившись на більш темні відтінки, які відображали зовнішню реальність:

“

«Під час мого перебування в окупації в моїх малюнках переважав чорний колір, однак майже на кожній частині був наш український прапор». (Анастасія Панова)

Наталя Гумен у вірші «Окупація» висловила свої почуття:

«Розтерзаною стала наша нація,
Одне турбує кожного із тих,
Хто сотню днів існує в окупації,
Людей фізично нібито живих.
Як нам сприймати псевдоінформацію,
Що буде добре, почекати слід?
Життя як смерть в умовах окупації,
Коли лютує збочинець «сусід».
У місті знову інші декорації,
Ніхто нікого не тримає тут,
Для українців всюди окупація
Під тиском ігор політичних пут.»
(Наталя Гумен)

Страх перед можливим виявленням цих робіт змушував її ховати свої почуття та думки:

«Тому що боялася, що вони можуть знайти сторінку...,
щоб не побачили, не почули, не дізнались...».

«Ця тиша окупованого міста, вона теж страшна. Страшно говорити, однак страшно і не говорити. Страшно чути і не чути. Тобто, ось така багатовимірність цієї війни, цієї окупації».(Наталія Гумен)

Олена Мартиненко пережила глибокий внутрішній конфлікт та емоційну кризу під час окупації.

«Під час окупації була тиша нерозуміння, що робити. Мое тіло відчувало страх і не лише тіло – моя душа»
(Олена Мартиненко).

Юлія, яка звикла виражати себе через творчість, поділилася своїми відчуттями про цей період:

“

«Ти начебто в просторі, але простору немає: мене задала ця окупація дуже сильно. Я не могла навіть подумати, що мені треба танцювати» (Юлія Тараненко)

Олег Балабан, директор Центру дитячо-юнацької творчості імені Євгенії Рудневої з 2017 року, став ключовою фігурою в культурному житті окупованого Бердянська. З початком війни він опинився в епіцентрі подій, адже на базі Центру було організовано гуманітарний міський штаб для координації діяльності в окупованому місті.

Олег був заручником близько 2х тижнів. Проте, він залишився вірним своїм патріотичним переконанням і чітко усвідомлював свою роль і відповідальність перед вихованцями та громадою.

Віра Кустря представляє кожну творчу дитину в сучасній Україні, втілюючи дух юних митців, які плавають у бурхливих водах сучасності. Окупація принесла період сильного страху:

“

«Мені було дуже страшно, ми два тижні сиділи в підвалі, бо боялися обстрілів» (Віра Кустря)

Ці голоси представляють лише фрагмент досвіду митців під окупацією. Через їхні історії ми бачимо глибокий вплив війни на творчий дух і рішучість підтримувати вогонь мистецтва, навіть у найдепресивніших обставинах.

Аналіз даних опитування щодо тривалості перебування в окупації серед 10 респондентів представлено на рисунку 1.

Скільки часу ви прожили в окупації?

- Місяць та 10 днів
- 3 місяці та 1 день
- Більше місяця
- 3 місяці
- 6,5 місяців
- 51 день
- 5 місяців
- До 7 квітня
- Виїхали одразу після вторгнення
- 27.02.2022 - 19.09.2022

Рисунок 1 – Тривалість проживання митців в окупації

Хмара слів, сформована респондентами на питання "З якими словами у вас асоціюється окупація", відображає широкий спектр емоційних станів та відчуттів, що характеризують досвід перебування під окупацією (рисунок 2).

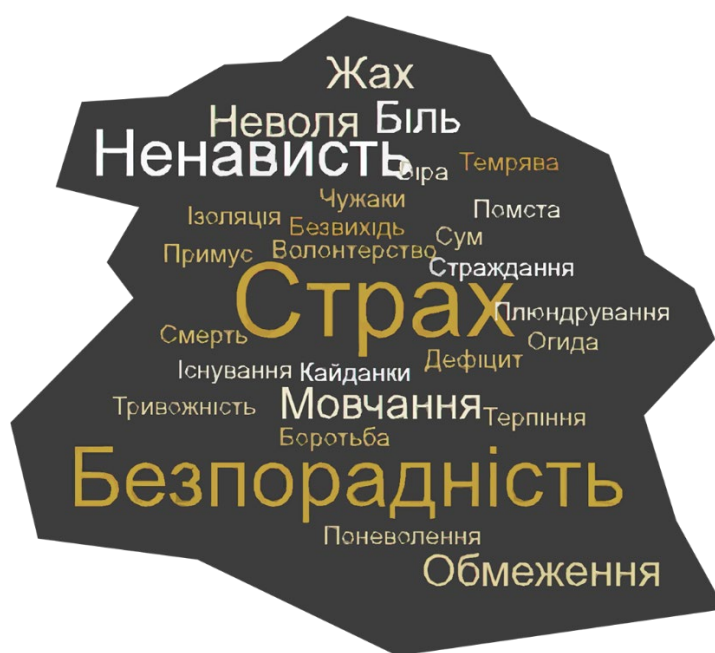

Рисунок 2 – Хмара слів, сформована з відповідей респондентів на питання «З якими словами у вас асоціюється окупація?»

Страшний вихід: митці повертають собі свободу

Виїзд з окупації – це подорож, сповнена складнощів, пов’язана з фізичними небезпеками та сильним психологічним хвилюванням. Небезпечні шляхи, які зворушливо називають *«Дорога смерті, дорога життя»*, уособлюють подвійну природу цієї подорожі – падіння у відчай у поєднанні зі сходженням у надію.

Марія Ревіна розповідає про свою виснажливу подорож до Запоріжжя:

“

«Мій шлях до Запоріжжя, який у мирний час тривав 2 години, тривав 18 днів. Окупанти нас не пропускали, і ми стояли в полі під дулами кулеметів. Мало було їжі та води. Це мене зламало» (Марія Ревіна)

Анастасія Панова малює похмуру картину свого виїзду з окупованих земель. Перехід через кордони додавав важких випробувань із обшуками та суворими перевітками:

“

«Саме через це я не могла взяти з собою більшість своїх малюнків, оскільки мій виїзд з окупованої території був у той час, коли виїзд через підконтрольну частину України був уже неможливий. (Анастасія Панова)

Олена втілює образ художника, який переживає внутрішній розрив між бажанням творити та неможливістю це зробити через зовнішні обставини.

“

"Переїзд до Львова надав сил, почав відроджувати можливість творчо співпрацювати з колегами"
(Олена Мартиненко)

Її подальше переселення до Німеччини відкрило нові горизонти особистісного розвитку, але водночас принесло складнощі. *"Після переміщення в Німеччину почалося саме складне в моєму житті"*, – згадує Олена. Вона швидко адаптувалася до нового середовища, однак відчувала глибоку депресію через відсутність роботи з дітьми, яка завжди була важливою частиною її життя.

Культурна підтримка, яку вона отримувала в Німеччині, в тому числі квитки на концерти, допомагали їй, але водночас нагадували про втрати:

“

"Німці дарували мені квитки на концерти, я ходила, допомагало, але у нас же краще, у нас все краще!" (Олена Мартиненко)

Юлія розповідає про свій досвід переїзду та адаптації після виходу з окупованих територій. Її історія є прикладом того, як мистецтво може допомогти відновитися після травматичних подій.

"Ми почали хореографію об'єднувати з арт-терапією, малювати, танцювати", - згадує Юлія.

Переїзд до нового місця став переломним моментом для Юлії, де вона знову знайшла можливість для творчого самовираження. Вона почала заповнювати новий простір своєю творчістю:

“

"Поступово я почала відчувати простір навколо і цей простір заповнювала своєю творчістю: зібрали колективом онлайн-школу Марлен, відновили тренування з батьками, налагоджували спілкування, почали писати мистецькі проєкти..." (Юлія Тараненко)

Юлія наголошує на важливості мистецтва у відновленні після травм:

“

"...щоб через мистецтво донести правду, щоб такого більше ніколи не повторилось, щоб не забути це"
(Юлія Тараненко)

В умовах вимушеної міграції Наталія Гумен використовувала поезію як спосіб вираження своїх глибоких емоцій та досвіду. Один з її віршів, який глибоко відображає її внутрішній стан, звучить так:

---

*"Розкидало мою родину по Україні.
Між нами кілометри сліз і болю.
І як я поясню своїй дитині,
Що маємо таку ми з нею долю..."*
(Наталія Гумен)

Ці рядки висвітлюють трагедію роз'єднання сім'ї, яка є звичайною реальністю для багатьох українців під час війни. Вірш виражає біль від фізичного розлучення з близькими, а також боротьбу з поясненням цієї жорстокої реальності дітям.

Еволюція художніх виразів і сенсів під час війни

Війна спровокувала значну метаморфозу в царині мистецтва, відвернувши його від звичайних шляхів і підштовхнувши митців до переосмислення своєї ролі не просто творців, але й хроністів і трансформаторів суспільства.

Катерина, підбадьорена мінливими хвилями, повністю занурилася у своє мистецтво, перетворюючи свій творчий ландшафт на резонансний простір, що відбиває стійкість і надію.

“

*«Війна змінила кожную людину, і кожна людина змінила мене по-своєму! Я почала більше старатися, тому що мені потрібно було створити щось гідне своїм мистецтвом»
(Катерина Шальнева)*

У горнілі конфлікту мистецтво виявилось як святилище, що живить, сприяючи стійкості та солідарності спільноти. Для Марії Ревіної полотно перетворилося на медитативну сферу.

“

«Я люблю малювати – це як форма медитації. Я показую красу України через кольори. Крім того, я малюю Україну, щоб потім ще хтось побачив ці картини, щоб ці люди могли краще зрозуміти, що відчував наш народ, коли була війна. Щоб вони відчули гордість, що їм усе під силу! Крім того, я вірю, що ми переможемо! Ми все подолаємо!» (Марія Ревіна)

Анастасія, натхненна своєю подорожжю до свободи, прагнула втілити відчуття свободи у своїх творах, ілюструючи невгасимий вогонь свободи, який палав у ній серед труднощів:

“

«У моїй свідомості виникали образи свободи, які я хотіла зафіксувати і закарбувати хоча б на папері, тому що в русі та під час окупації я цього не відчувала... Більше того, прибувши до місця призначення, я малювала 2 дні, поки не закінчились фарби...» (Анастасія Панова)

Віра Кустря повторює це почуття, розглядаючи мистецтво як пружну посудину, універсальну мову, яка вправно розповідає про багатогранні відтінки війни, зберігає спогади та запобігає падінню у відчай:

“

«Мистецтво – це спосіб зберегти наші спогади, смуток і радощі. Післявоєнне мистецтво стане мовою, якою розмовляють, щоб зобразити всі відтінки війни. Наше життя – це полотно творчості, щоб життя не стало похмури» (Віра Кустря)

Поезія Віталіни Ганзіної відображає глибоке осмислення та переосмислення життя в умовах війни.

В її віршах відчувається еволюція почуттів та думок, яка відбувається у митців під час конфлікту.

Вірш *"Набери у долоні життя"* є проникливим заклик до збереження життєвих цінностей, любові та надії незважаючи на складнощі війни. Віталіна пише:

*"Набери у долоні життя,
Набери, і тримай непорушно,
Хай пірне у стрімке небуття
Те життєве, що стало минувшим..."*

Віталіна Ганзіна використовує свою творчість як засіб психотерапії та підтримки під час війни.

“

"Письменництво – це психотерапія, це те, що рятує і змушує рухатися далі. Зараз, коли також нам всім дуже важко. Я пишу кожного дня, сідаю і пишу, як би там не було, скільки б не було роботи, скільки б не було в мене паперів, уроків. Все одно я пишу кожного дня. Зокрема, тому що я маю проект «Книга для перемоги, і я не маю права припиняти писати, тому що не буду писати, не буде грошей на допомогу нашій армії".

Вона також висловлює думку про необхідність розкриття воєнної тематики у мистецтві:

“

"Ми повинні надати нашим митцям можливість розкрити всю воєнну тематику саме у мистецтві. Однозначно це буде і театр, і кіно, і книги, і художнє ремесло, тому що ми маємо знати, наші діти мають знати. Історія має все це знати, тому що ми кожного дня карбуємо свою історію".

Ксенія Клейнос під час війни в Україні підкреслює значення спілкування та підтримки у створенні сильної спільноти.

“

"Зараз всім дуже не вистачає спілкування, і люди тягнуться до цього, їм дуже хочеться бути в колі однодумців," – говорить Ксенія Клейнос.

Наталія Гумен, українська письменниця та громадська активістка, виявляє глибоку відданість своїй країні, відмовляючись від можливості емігрувати, незважаючи на труднощі, спричинені війною.

“

"Я українка, я не вмю жити в Італії. Я не вмю жити в Америці. Я вмю жити тут, в Україні. Я ніколи собі не пробачу того, що я виїду за межі України. Для чого тоді все моє життя? Для чого я писала, для чого я говорила це все? Для чого я кричу про окупацію і кажу про те,

---

наскільки складно українцям, щоб потім розвернутися і виїхати? Ні, я цього ніколи не зроблю. Як би не було складно тут, але буду залишатися тут до кінця," – говорить Наталія.

Олена Мартиненко прагне відродити та популяризувати українську культурну спадщину через танець, особливо акцентуючи на українських народних іграх та традиціях.

“ *"Мрію відродити українську культурну спадщину, зокрема через українські народні ігри, і трансформувати їх у вигляді танців."*

Олена переконана, що культура є фундаментом національної ідентичності:

“ *"Не буде культури, не буде мови – немає народу. Не будемо знати своїх пісень – не будемо знати своїх танців, не будемо знати свою музику..."*

Вона вважає, що танець має величезне значення не лише у професійній сфері, але й у формуванні особистості:

“ *"Танець для багатьох сотень дітей Бердянська став справжнім буттям, допоміг не лише у професійній діяльності, а просто стати красивими по життю людьми."*

Юлія Тараненко розмірковує про вплив війни на її творчість та натхнення.

“ *"Моє натхнення тільки у співпраці."*

Вона визнає важливість співпраці та обміну ідеями з іншими митцями, особливо в умовах, коли здається, що весь звичний світ руйнується:

“Мені здавалось, що велика гора, яку ми будували зверху руйнується... Але потім лише розуміла, що це лише верхівка збилася. А далі ми стоїмо.”

Її слова відображають глибоке розуміння необхідності адаптації та переосмислення у власній творчості:

“Чи ти будеш з цим працювати? Чи ти будеш руйнувати сама це?”

Олег Балабан акцентує на значенні виховання любові до України з раннього віку, вбачаючи в цьому основу культурної та національної ідентичності.

“Любов до своєї країни має виховуватися з пелюшок, але непримусовим способом,” – говорить Олег.

Олег наголошує на важливості забезпечення безтурботного дитинства, незважаючи на складнощі, які приносить війна.

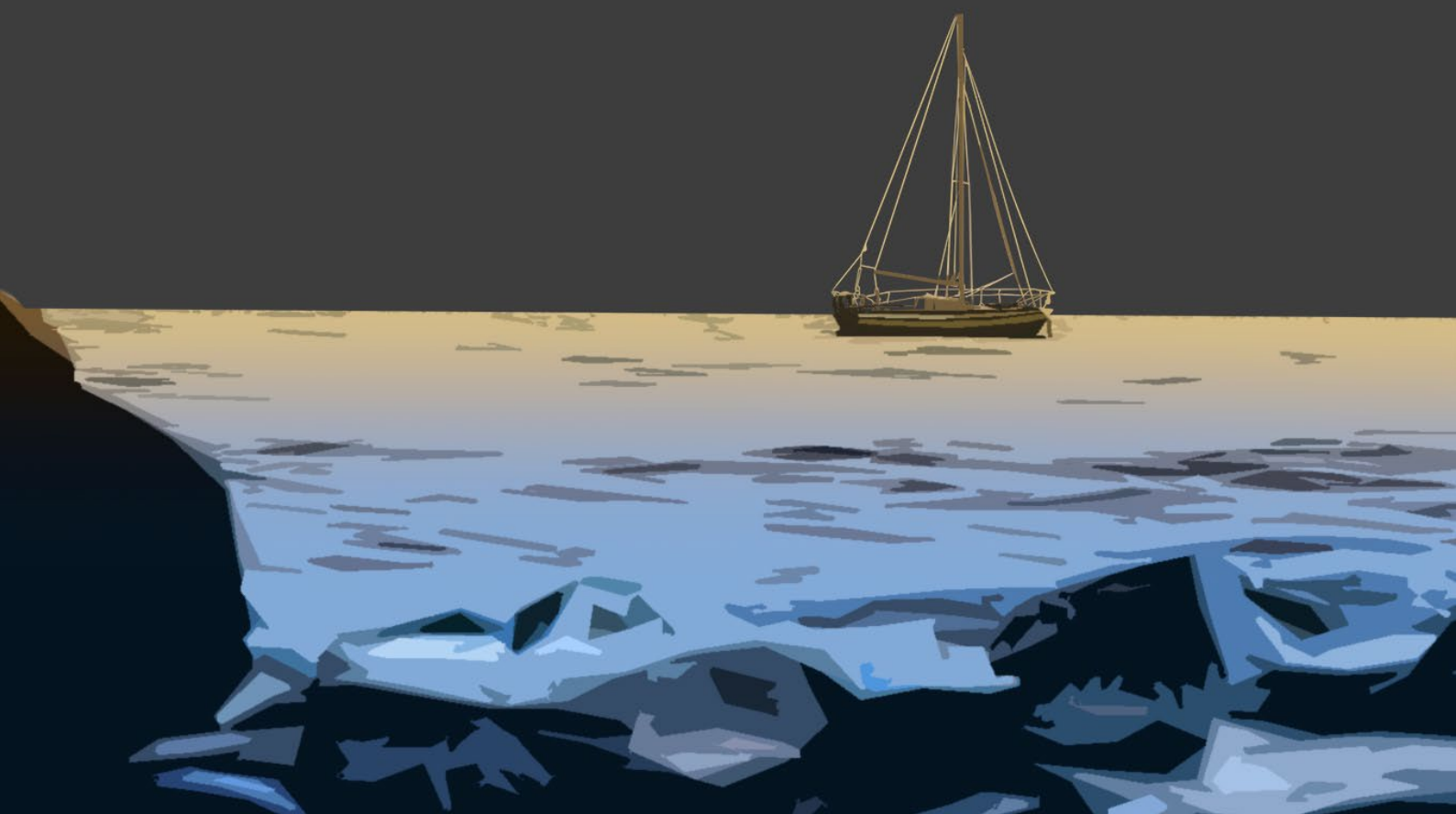
“Буде і весна, буде і літо, є дитинство, воно має бути безтурботним, діти мають радіти, бути щасливими,” – ділиться він своїми думками.

Марія Ревіна висловлює свою непохитну віру в майбутнє України та в силу її народу.

“У нас незламний народ, ми сильні і у майбутньому ми переможемо, ми все витримаємо,” – говорить Марія.

Вона вважає, що найважливішим є об'єднання нації та віра в світле майбутнє.

**Дослідження
професійного
вигорання митців
і культурних
менеджерів
під час війни**

В умовах тривалої війни, митці та культурні менеджери, які зазнали окупації та змушені були виїхати, відчують значні труднощі. Ці виклики не тільки впливають на їхнє особисте життя, але й на професійну діяльність. Особливо актуальним у цьому контексті стає питання професійного вигорання, яке може серйозно вплинути на психоемоційний стан та творчий потенціал митців.

У цьому розділі аналізується рівні професійного вигорання 10 митців та культурних менеджерів з окупованих територій України.

"Емоційне виснаження", "деперсоналізація" та "зниження особистих досягнень" є трьома ключовими компонентами професійного вигорання. Ось їх опис:

"Емоційне виснаження": це відчуття, що індивід відчуває спустошення через надмірне емоційне і психологічне навантаження.

"Деперсоналізація": це відчуття відчуження від інших осіб, зокрема в контексті професійних відносин.

"Зниження особистих досягнень": це відчуття недостатньої продуктивності або компетентності в роботі.

На рисунках 3 і 4 представлено результати дослідження професійного вигорання 10 митців та культурних менеджерів.

Предиктор	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Емоційне виснаження	низький	високий	високий	середній	низький	високий	високий	низький	високий	високий
Деперсоналізація	низький	середній	високий	середній	низький	високий	високий	низький	високий	середній
Редукція особистих досягнень	високий	середній	середній	середній	низький	високий	високий	середній	низький	високий

Рисунок 3 – Рівні професійного вигорання 10 митців та культурних менеджерів за трьома предикторами

Професійне вигорання діячів культури та мистецтв

Рисунок 4 – Узагальнені дані рівнів професійного вигорання

Аналіз рівнів професійного вигорання серед 10 митців і культурних менеджерів з окупованих територій виявив наступні закономірності:

- Більшість учасників (6 з 10) відчувають високий рівень емоційного виснаження.
- Рівень високої деперсоналізації спостерігається у 4 учасників.
- Рівень високої редукції особистих досягнень спостерігається у 4 учасників.

Роль мистецтва під час війни і способи підтримки митців

У рамках дослідження було проведено онлайн-опитування серед 37 респондентів, які представляли різні сегменти суспільства:

Рисунок 5 – Респонденти, які взяли участь в опитуванні *"Роль мистецтва під час війни і способи підтримки митців"*

На рисунку 6 представлено відповіді респондентів щодо викликів митців з окупованих територій.

Рисунок 6 – Відповіді респондентів на питання *«На вашу думку, з якими головними викликами стикаються митці з окупованих територій, інтегруючись у нове середовище? (можливо декілька варіантів відповіді)»*

Нижче наведено відповіді респондентів на ключові питання опитування, які дають вичерпну інформацію для розробки подальших рекомендацій.

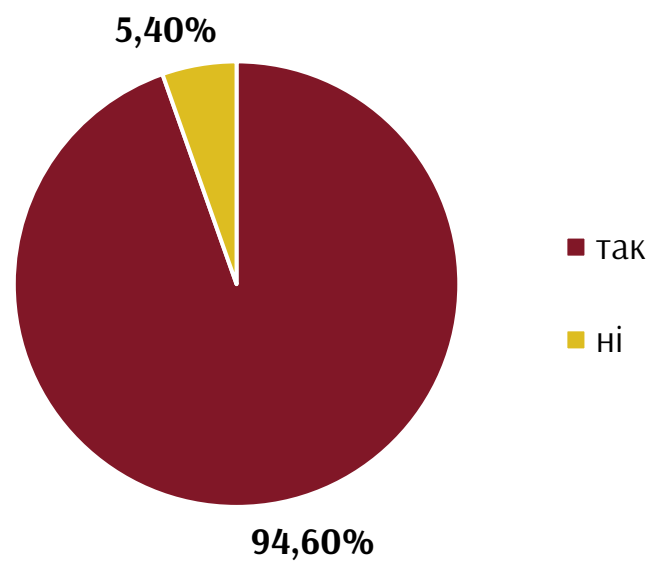

Рисунок 7 – Відповіді респондентів на питання «Чи вважаєте ви підтримку митців з окупованих територій важливим аспектом соціальної роботи Вашої громади?»

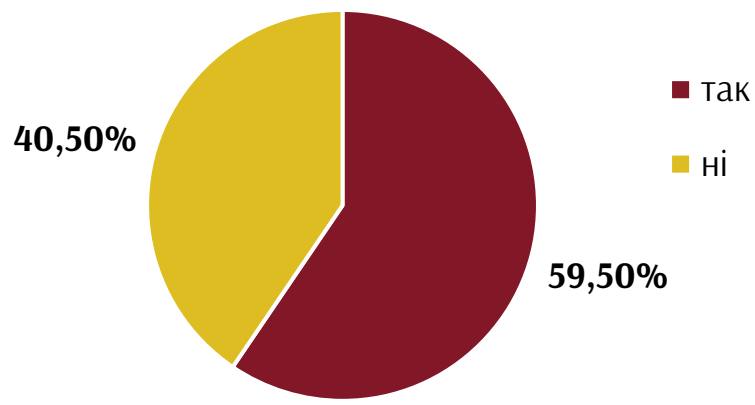

Рисунок 8 – Відповіді респондентів на питання «Чи відомі вам випадки підтримки митців з окупованих територій вашою громадою або громадськими організаціями?»

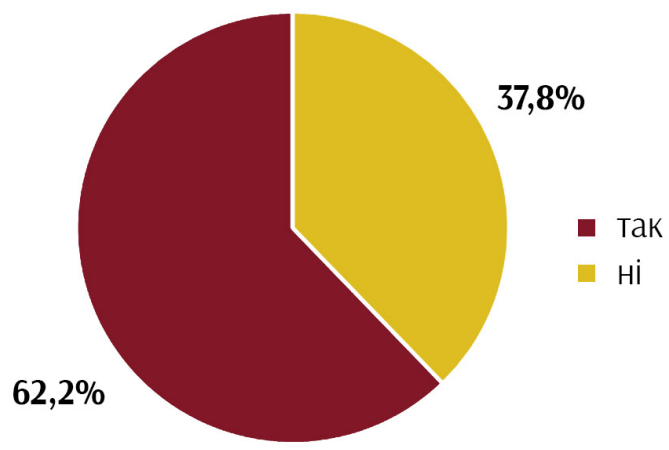

Рисунок 9 – Відповіді респондентів на питання «Чи берете ви особисто участь у підтримці митців з окупованих територій?»

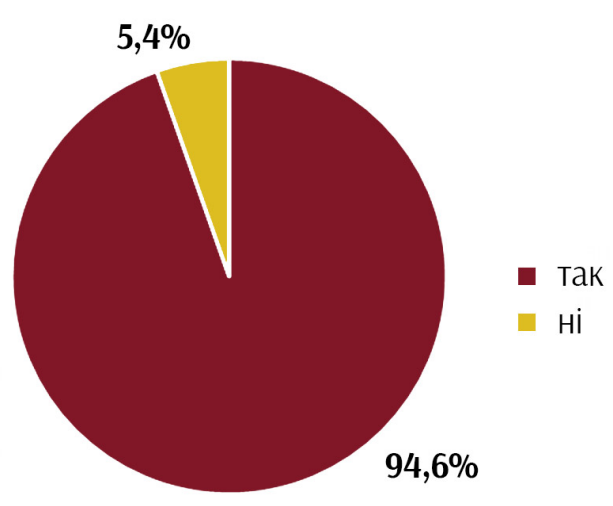

Рисунок 10 – Відповіді респондентів на питання «Чи вважаєте ви, що університети та заклади освіти повинні активніше залучатися до підтримки митців з окупованих територій?»

Аналіз відповідей на питання про готовність до волонтерської діяльності на підтримку митців з окупованих територій виявив значну позитивну реакцію серед респондентів (рис. 11).

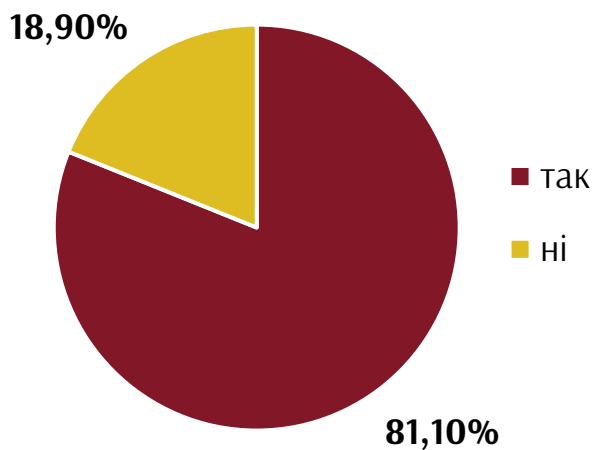

Рисунок 11 –
Відповіді респондентів на питання «Чи готові Ви брати участь у волонтерській діяльності на підтримку митців з окупованих територій?»

Результати опитування щодо найефективніших форм підтримки митців з окупованих територій вказують на широкий спектр потреб та викликів, з якими стикаються ці митці (рис. 12).

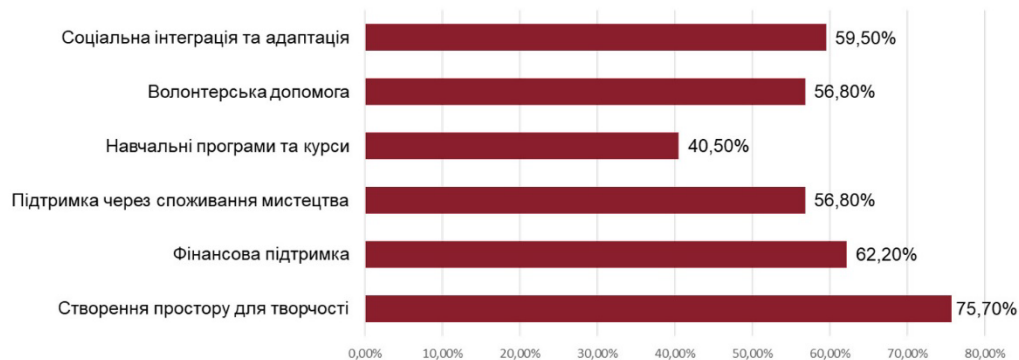

Рисунок 12 – Відповіді респондентів на питання «Які форми підтримки митців з окупованих територій ви вважаєте найефективнішими?»

Аналізуючи відповіді респондентів на питання про механізми, які можуть сприяти моральній підтримці та соціальній адаптації митців з окупованих територій, ми бачимо, що найбільшу підтримку знайшла ідея проведення культурних та мистецьких заходів, спрямованих на інтеграцію (89,2%) (рис. 13).

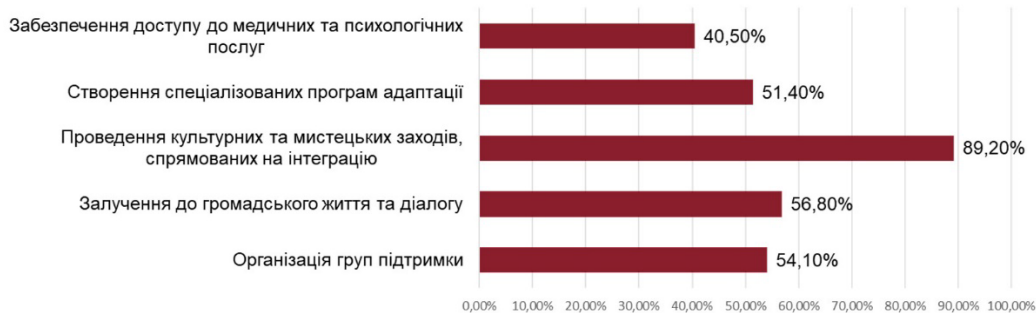

Рисунок 13 – Відповіді респондентів на питання «Оберіть, які механізми, на Вашу думку, можуть сприяти моральній підтримці та соціальній адаптації митців з окупованих територій?»

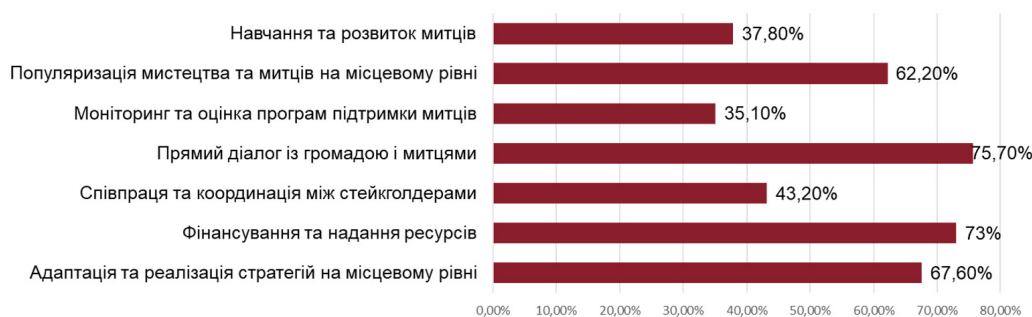

Рисунок 14 – Відповіді респондентів на питання «На Вашу думку, яку роль місцеве самоврядування може відіграти у підтримці митців з окупованих територій та відновленні культурного життя геокупованих територій?»

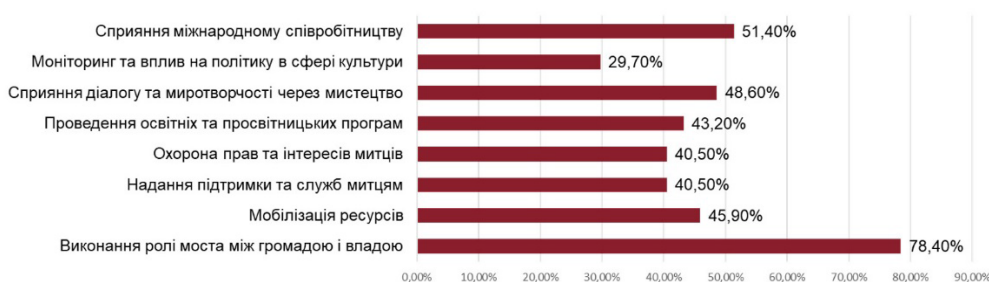

Рисунок 15 – Відповіді респондентів на питання «Яку роль громадські організації можуть відіграти у підтримці митців з окупованих територій та відновленні культурного життя геокупованих територій?»

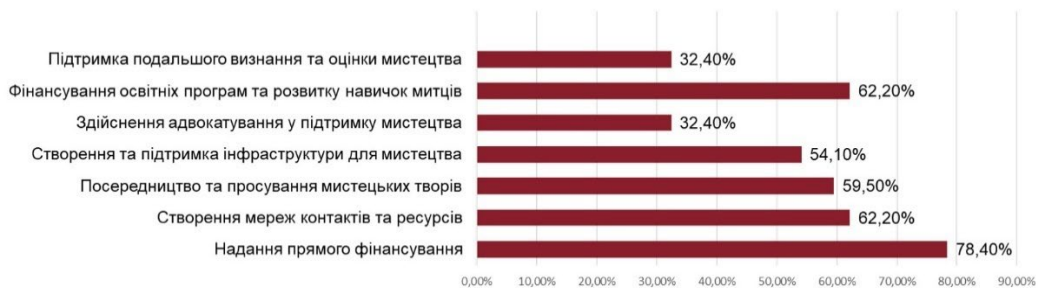

Рисунок 16 – Відповіді респондентів на питання «Які ролі меценати та інвестори можуть відіграти у підтримці митців з окупованих територій?»

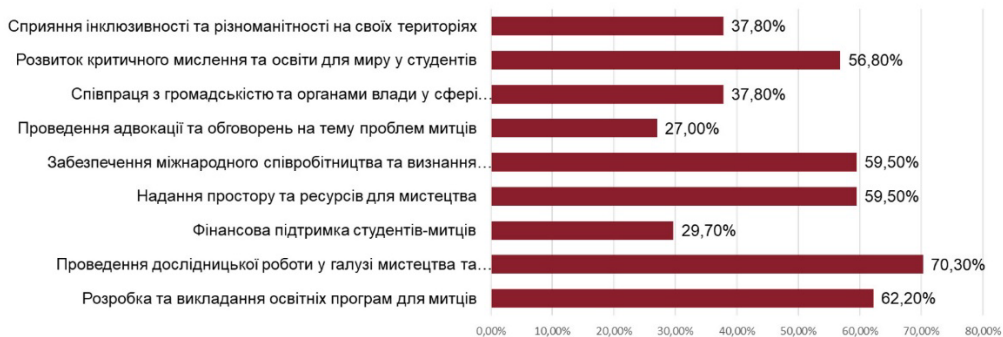

Рисунок 17 – Відповіді респондентів на питання «Які ролі університети та освітні заклади можуть відіграти у підтримці митців з окупованих територій?»

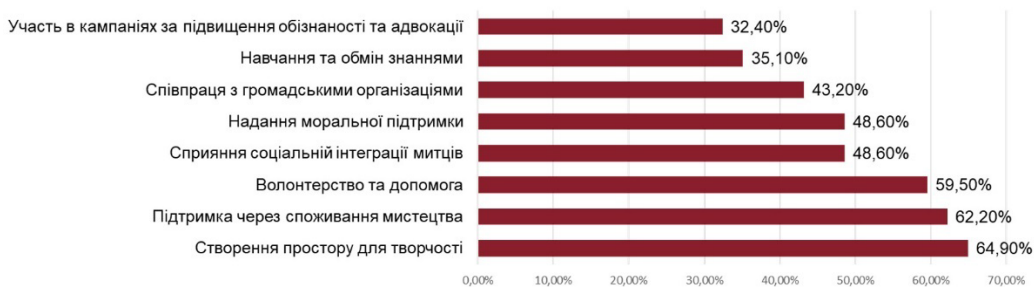

Рисунок 18 – Відповіді респондентів на питання «Які ролі громада може відіграти у підтримці митців з окупованих територій?»

100% респондентів вважають, що культура здатна позитивно вплинути на життя громади, відображає загальне переконання в значущості культури в суспільному контексті (рис. 19).

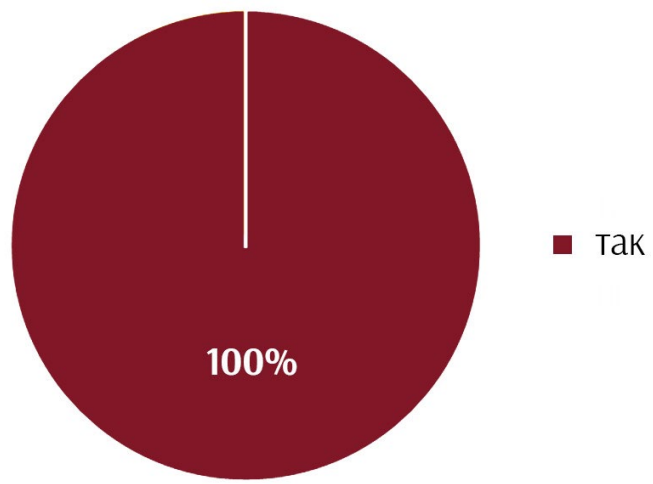

Рисунок 19 – Відповіді респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що культура здатна позитивно вплинути на життя громади?»

Аналіз відповідей респондентів щодо впливу культурних подій на економіку громади вказує на переважну думку про те, що культура має позитивний вплив на економічне життя (рис. 20).

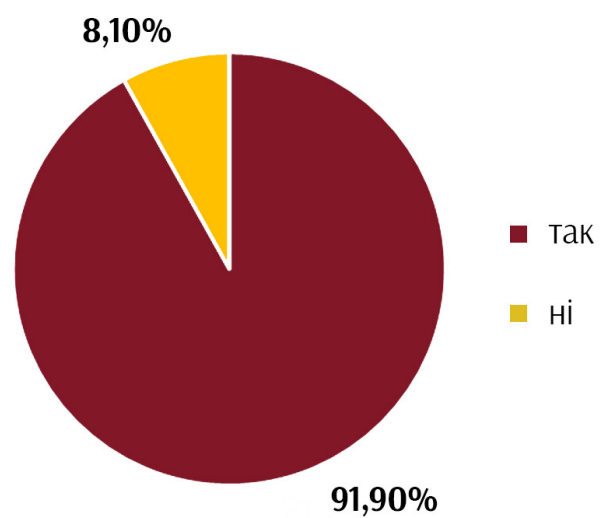

Рисунок 20 – Відповіді респондентів на питання «На Вашу думку, чи можуть культурні події вплинути на економічне життя в громаді?»

**Рекомендації щодо
підтримки та розвитку
митців, які пережили
окупацію**

ВСТУП

В контексті дослідження "Бердянське мистецтво як засіб спротиву: роль громадського сектору, університетів та місцевого самоврядування в підтримці митців, які пережили окупацію", ми розробили набір рекомендацій, призначених для громадських організацій, університетів та органів місцевого самоврядування. Ці рекомендації мають на меті визначити ефективні шляхи підтримки митців та діячів культури, які зазнали викликів через окупацію своїх рідних місць, та сприяти їхньому подальшому розвитку.

Роль громадських організацій у підтримці митців з окупованих територій

Громадські організації відіграють вирішальну роль у підтримці митців, які пережили окупацію, допомагаючи їм відновитися та реінтегруватися в мистецьке та суспільне життя. Ці організації можуть запропонувати різноманітні ресурси, включаючи фінансову підтримку, освітні можливості, мережі контактів та психологічну допомогу.

1. Фінансова підтримка

- Організація фондів та грантових програм, спрямованих на підтримку митців, включаючи фінансування творчих проектів, подорожей, участі у виставках та фестивалях.
- Налагодження партнерств із приватним сектором для забезпечення додаткового фінансування.

2. Організація творчих просторів

- Створення та підтримка мистецьких студій, ательє та інших творчих просторів, де митці можуть працювати та виставляти свої роботи.
- Організація виставок та культурних заходів, що сприяють видимості та визнанню митців.

3. Розвиток освітніх програм

- Проведення освітніх програм, майстер-класів та тренінгів, спрямованих на розвиток професійних навичок митців.
- Співпраця з університетами та освітніми центрами для надання митцям можливостей навчання та розвитку.

4. Підтримка мережі контактів

- Створення та підтримка мережі контактів між митцями, організаціями, галереями, культурними інституціями та іншими зацікавленими сторонами.
- Організація мережевих заходів, що дозволяють митцям налагодити професійні зв'язки та відкрити нові можливості для співпраці.

5. Психологічна підтримка

- Надання психологічної підтримки та консультацій для митців, які пережили травми через окупацію.
- Організація груп самопомоги, семінарів на тему впорядкування стресу та емоційного благополуччя.

Роль університетів та закладів освіти у підтримці митців з окупованих територій

Університети та освітні заклади можуть відіграти ключову роль у підтримці митців, які пережили окупацію. Через свої освітні, дослідницькі та культурні ресурси, вони можуть надавати важливі можливості для розвитку, реабілітації та інтеграції митців у суспільство.

1. Розробка спеціалізованих освітніх програм

- Університети можуть розробляти спеціалізовані курси та програми, орієнтовані на потреби митців, включаючи арт-терапію, культурний менеджмент, історію мистецтва, та інші.
- Проведення майстер-класів, семінарів та воркшопів, які сприяють розвитку творчих навичок та професійного зростання митців.

2. Підтримка досліджень та творчих проєктів

- Надання митцям можливостей для участі у дослідницьких проєктах та творчих ініціативах, організованих університетами.
- Залучення митців до академічних досліджень, що дозволяє їм ділитися своїм досвідом та вивчати вплив окупації на мистецтво та культуру.

3. Сприяння міжкультурному обміну та співпраці

- Організація міжнародних обмінних програм для митців, що включає участь у міжнародних виставках, конференціях та культурних проєктах.
- Створення платформ для діалогу та обміну ідеями між митцями з різних країн та культур.

4. Надання психологічної підтримки та консультацій

- Університетські психологічні служби можуть надавати спеціалізовану підтримку митцям, що включає консультації, групові терапії та програми впорядкування стресу.
- Організація лекцій та дискусій на теми психологічного відновлення та адаптації.

5. Залучення студентів та викладачів до підтримки митців

- Стимулювання участі студентів та викладачів у проєктах, спрямованих на підтримку митців, що може включати волонтерську діяльність, наукові дослідження або творчу співпрацю.

Роль громади у підтримці митців з окупованих територій

Місцева громада відіграє критично важливу роль у підтримці митців, які пережили окупацію. Активне залучення громади може забезпечити митцям не тільки моральну та емоційну підтримку, але й важливі ресурси та можливості для їхнього творчого та професійного розвитку.

1. Моральна та емоційна підтримка

- Надання моральної підтримки митцям, визнання та цінування їхнього вкладу в культурне життя громади.
- Організація заходів, де митці можуть поділитися своїми історіями та творчістю з громадою.

2. Залучення до культурних проєктів

- Залучення митців до місцевих культурних проєктів та ініціатив, таких як фестивалі, виставки, мистецькі ярмарки.
- Сприяння у створенні творчих груп та колективів, що дозволяє митцям співпрацювати та розвивати нові проєкти.

3. Фінансова підтримка та краудфандинг

- Організація краудфандингових кампаній та збір коштів для підтримки митців та їхніх проєктів.
- Залучення місцевого бізнесу та приватних спонсорів для фінансової підтримки мистецьких ініціатив.

4. Волонтерська діяльність та підтримка

- Залучення волонтерів для допомоги в організації мистецьких заходів, виставок, майстер-класів.
- Проведення благодійних заходів та акцій на підтримку митців.

5. Підтримка мережі контактів та обміну

- Створення та підтримка мережі контактів між митцями та членами громади, включаючи організації, учбові заклади, культурні центри.
- Організація заходів, що сприяють обміну думками, досвідом та ідеями між митцями та громадою.

Висновки

Загальний висновок цього аналітичного звіту демонструє, що мистецтво має глибокий та важливий вплив на суспільство, особливо в умовах війни та окупації. Дослідження підтверджує, що мистецтво може служити не лише засобом особистого вираження та емоційної розрядки, а й потужним інструментом опору та спротиву.

- 1** Аналіз творчості митців і культурних менеджерів Бердянщини виявив, що військові та постокупаційні досвіди глибоко вплинули на їхні твори. Емоційний контекст, пов'язаний із переживаннями окупації, часто проявлявся у темах боротьби, віри в перемогу, відчаю та сподівань.
- 2** Інтерв'ю з митцями підкреслили важливість мистецтва як способу вираження особистого досвіду та засобу психологічної підтримки під час окупації. Митці використовували свої твори для того, щоб донести свої переживання та історії до ширшої аудиторії.
- 3** Аналіз рівня професійного вигорання показав, що стресові умови окупації суттєво впливають на психічний стан митців. Це відбивається на їхній здатності до творчості та загальному добробуті.
- 4** Опитування серед представників громадського сектору, університетів та місцевого самоврядування показало, що більшість вважають підтримку митців важливою. Відповіді також вказують на необхідність розробки комплексних програм підтримки, які включають фінансову допомогу, соціальну інтеграцію та психологічну підтримку.
- 5** На основі отриманих даних було розроблено набір рекомендацій для різних зацікавлених сторін. Ці рекомендації спрямовані на створення умов, що сприятимуть відновленню та розвитку мистецтва в постокупаційний період, включаючи залучення митців до громадського життя, підтримку їхніх творчих ініціатив та розвиток співпраці між усіма стейкхолдерами в сфері культури.

